

Original Research

The Principle of Contractual Binding Force and New Technologies: A Jurisprudential-Legal Analysis of the Enforceability of Electronic Contracts in Iranian Law

Fatemeh Rasekhi nejad¹, Ataollah Esmaeili^{2*}, Mostafa Khazal Vashi³

1 Student of Master’s Degree in Private Law, Department of Law, Ahrar Institute of Higher Education, Rasht, Iran.

2 Assistant Professor of Jurisprudence and Islamic Sciences, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Guilan, Rasht, Iran.

3 Faculty Member in Criminal Law and Criminology, Department of Law, Faculty of Humanities, University of Baghdad, Baghdad, Iraq.

Article ID: ahrar-53264

<p>Received: January 1 ,2025</p> <p>Accepted: March 21 , 2025</p> <p>Available online: March 21 , 2025</p> <p>Keywords: Principle of Binding Force of Contracts, Electronic Contract, Shia Jurisprudence, Iranian Law, Electronic Commerce, Electronic Signature, Data Message</p> <p>Main Subjects: Jurisprudence and Islamic Law</p>	<p>Abstract</p> <p>The rapid evolution of communication and information technologies in recent decades has fundamentally transformed the traditional structure of legal relations, particularly the methods of contract formation. Electronic contracts, as one of the most significant manifestations of this transformation, now play a pivotal role in economic, commercial, and even administrative interactions. With the widespread adoption of digital platforms, a critical question arises: do contracts concluded through electronic instruments possess the same binding force and validity as traditional contracts?The primary objective of this research is to examine the binding nature of electronic contracts, relying on the principle of the binding force of contracts (Pacta Sunt Servanda) within Shia jurisprudence and the statutory law of Iran. Using a descriptive-analytical method and based on a review of authoritative library sources—including legal texts, jurisprudential works, applicable laws, and the theories of prominent jurists—this study investigates the legal framework surrounding these contracts.The findings indicate that, from the perspective of Shia jurisprudence, the validity and binding nature of a contract depend on the mutual intention and consent of the parties, regardless of whether the instrument of conclusion is traditional or electronic. Furthermore, Iranian law, particularly the Electronic Commerce Act of 2004 (1382 SH), provides the necessary legal foundation for the validity and enforceability of electronic contracts by recognizing "data messages" and electronic signatures. However, challenges remain, including the evidentiary burden of proving the parties' intent, data security concerns, and inconsistencies in judicial practice.In conclusion, this research affirms that the principle of the binding force of contracts applies to electronic contracts and offers recommendations for strengthening the enforcement mechanisms to ensure their legal security and reliability.</p>
---	---

*Corresponding Author: Ataollah Esmaeili

Address: Assistant Professor of Jurisprudence and Islamic Sciences, Department of Quranic and Hadith Sciences, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Guilan, Rasht, Iran.

Email: esmaeeli@guilan.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

Contracts have long been recognized as one of the most important tools for regulating social, economic, and legal relations among individuals. In various legal systems, a contract is considered a means to realize the will of the parties and establish mutual obligations. Iranian law, inspired by Shia jurisprudence (Fiqh al-Imamiyyah), has granted a special status to contracts and accepted fundamental principles such as the principle of freedom of contract, the principle of validity, and the principle of the binding force of contracts as the foundations of contract law. Among these, the principle of the binding force of contracts plays a pivotal role in ensuring the stability and security of legal relations. According to this principle, once a contract is validly concluded, the parties are bound to fulfill its terms and do not have the right to unilaterally rescind the contract, unless the law or the parties' agreement explicitly permits such action (Katoozian, 2013).

2. Theoretical Framework

The principle of the binding force of contracts has a deep root in Shia jurisprudence, known as *Asalat al-Luzum*. Shia jurists hold that the presumption is the binding nature of contracts, and the permissibility of rescission or dissolution requires specific evidence. This principle is directly reflected in Article 219 of the Iranian Civil Code, which stipulates: "Contracts concluded in accordance with the law are binding upon the contracting parties and their successors, unless they are dissolved by mutual consent (*Iqalah*) or by legal cause." This legal provision underscores the importance of the principle of binding force in preserving the stability of transactions and preventing disorder in economic relations.

3. Methodology

This current research, utilizing a descriptive-analytical method and relying on credible jurisprudential and legal sources, attempts to answer these questions and, while explaining the theoretical foundations, also examines the practical challenges of electronic contracts. The significance of this study lies in the fact that with the ever-increasing expansion of new technologies, the need for precise and coherent legal analysis in this area is felt more than ever, and its findings can be effective in improving legislative and judicial procedures.

4. Results & Discussion

This study endeavors to examine the principle of the binding force of contracts within the context of technological transformations and the proliferation of electronic contracts from a jurisprudential-legal perspective. Given the escalating growth in the use of modern technologies in commercial transactions, elucidating the legal status of electronic contracts and their binding nature constitutes an undeniable necessity within the Iranian legal system. In various sections of this paper, the concept of the principle of the binding force of contracts was first explored from the standpoint of Shia jurisprudence and positive Iranian law, followed by an analysis of the nature and characteristics of electronic contracts. The results of the jurisprudential examination revealed that, in Shia jurisprudence, the means

of contract formation does not affect the validity or binding force of the contract; the primary criterion is the realization of the parties' intent and mutual consent. Accordingly, electronic contracts, provided they satisfy the essential requirements for the validity of a contract, are considered valid and legally binding from a jurisprudential perspective.

5. Conclusions & Suggestions

From the perspective of Iranian law as well, the principle of the binding force of contracts, as one of the fundamental principles of civil law, encompasses electronic contracts. The Electronic Commerce Law, by recognizing the data message and the electronic signature, has taken an important step toward aligning contract law with technological developments. However, examinations have shown that challenges such as proving identity, authenticating electronic documents, and the lack of a consistent judicial precedent still exist at the implementation stage. In summary, it can be concluded that the principle of the binding force of contracts possesses high potential for adaptation to new technologies, and electronic contracts, within the framework of existing laws, possess validity and binding force. Nevertheless, for the full realization of this principle in the digital space, the amendment and supplementation of certain regulations and practices appear to be necessary.

اصل لزوم قراردادهای فناوری‌های نوین: تحلیل فقهی-حقوقی الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی در حقوق ایران

فاطمه راسخی نژاد^۱، عطا اله اسماعیلی^{۲*}، مصطفی خزل واشی^۳

۱ دانشجوی کارشناس ارشد حقوق خصوصی، گروه حقوق، موسسه آموزش عالی احرار، رشت، ایران.

۲ استادیار فقه و علوم اسلامی، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

۳ عضو هیات علمی حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بغداد، بغداد، عراق

کد مقاله: ahrar-53264

چکیده	تاریخ دریافت:
<p>تحولات گسترده فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در دهه‌های اخیر، ساختار سنتی روابط حقوقی و به‌ویژه شیوه انعقاد قراردادهای را با دگرگونی‌های بنیادین مواجه ساخته است. قراردادهای الکترونیکی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مظاهر این تحول، امروزه نقش تعیین‌کننده‌ای در تعاملات اقتصادی، تجاری و حتی اداری ایفا می‌کنند. با گسترش استفاده از بسترهای دیجیتال، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که آیا قراردادهای منعقدشده از طریق ابزارهای الکترونیکی از همان الزام‌آوری و اعتبار قراردادهای سنتی برخوردارند یا خیر. هدف اصلی پژوهش حاضر، بررسی الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی با تکیه بر اصل لزوم قراردادهای در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران است. این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه مطالعه منابع کتابخانه‌ای معتبر، شامل کتب حقوقی، آثار فقهی، قوانین موضوعه و نظریات حقوقدانان برجسته انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که از منظر فقه امامیه، معیار صحت و لزوم عقد، تحقق قصد و رضای طرفین است و ابزار انعقاد عقد، اعم از سنتی یا الکترونیکی، تأثیری در ماهیت الزام‌آور آن ندارد. همچنین در حقوق ایران، قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ با شناسایی پیام داده و امضای الکترونیکی، بستر قانونی لازم برای اعتبار و الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی را فراهم کرده است. با این حال، چالش‌هایی نظیر اثبات اراده طرفین، امنیت اطلاعات و رویه قضایی غیرمنسجم همچنان وجود دارد. در پایان، پژوهش حاضر ضمن تأیید شمول اصل لزوم بر قراردادهای الکترونیکی، پیشنهادهایی برای تقویت ضمانت اجرای این قراردادهای ارائه می‌دهد.</p>	<p>۱۰ دی ۱۴۰۳</p> <p>تاریخ پذیرش:</p> <p>۱ فروردین ۱۴۰۴</p> <p>تاریخ انتشار:</p> <p>۱ فروردین ۱۴۰۴</p> <p>کلیدواژه‌ها:</p> <p>اصل لزوم قراردادها، قرارداد الکترونیکی، فقه امامیه، حقوق ایران، تجارت الکترونیکی، امضای الکترونیکی، پیام داده</p> <p>موضوعی:</p> <p>فقه و حقوق اسلامی</p>

نویسنده مسئول: عطا اله اسماعیلی

آدرس: استادیار فقه و علوم اسلامی، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.

ایمیل: esmaeeli@giulan.ac.ir

۱- مقدمه

قراردادها از دیرباز به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای تنظیم روابط اجتماعی، اقتصادی و حقوقی میان اشخاص شناخته شده‌اند. در نظام‌های حقوقی مختلف، قرارداد وسیله‌ای برای تحقق اراده اشخاص و ایجاد تعهدات متقابل محسوب می‌شود. حقوق ایران نیز با الهام از فقه امامیه، جایگاه ویژه‌ای برای قراردادها قائل شده و اصول بنیادینی همچون اصل آزادی قراردادها، اصل صحت و اصل لزوم قراردادها را به‌عنوان پایه‌های حقوق قراردادها پذیرفته است. در این میان، اصل لزوم قراردادها نقش محوری در تضمین ثبات و امنیت روابط حقوقی ایفا می‌کند. مطابق این اصل، هرگاه عقدی به‌صورت صحیح منعقد شود، طرفین ملزم به اجرای مفاد آن بوده و حق برهم‌زدن یک‌جانبه قرارداد را ندارند، مگر در مواردی که قانون یا توافق طرفین چنین اجازه‌ای داده باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۲).

اصل لزوم قراردادها ریشه‌ای عمیق در فقه امامیه دارد و تحت عنوان «اصاله‌اللزوم» شناخته می‌شود. فقهای امامیه بر این باورند که اصل بر لزوم قراردادهاست و جواز فسخ یا انحلال عقد نیازمند دلیل خاص است. این اصل به‌طور مستقیم در ماده ۲۱۹ قانون مدنی ایران انعکاس یافته است که مقرر می‌دارد: «عقودی که بر طبق قانون واقع شده باشد، بین متعاملین و قائم‌مقام آن‌ها لازم‌الاتباع است مگر این‌که به رضای طرفین اقاله یا به علت قانونی فسخ شود.» این حکم قانونی نشان‌دهنده اهمیت اصل لزوم در حفظ ثبات معاملات و جلوگیری از بی‌نظمی در روابط اقتصادی است.

در تبیین اصل لزوم قراردادها، دکتر ناصر کاتوزیان این اصل را ضامن ثبات روابط حقوقی دانسته و معتقد است که هرگاه قرارداد با اراده آزاد و آگاهانه طرفین منعقد شود، لازم‌الاجرا خواهد بود. از نظر ایشان، منشأ الزام‌آوری عقد، توافق اراده‌هاست و ابزار یا قالب انعقاد قرارداد تأثیری در اصل لزوم آن ندارد (کاتوزیان، ۱۳۹۸). این تحلیل، مبنای نظری مناسبی برای شمول اصل لزوم بر قراردادهای الکترونیکی فراهم می‌سازد.

با وجود این، تحولات فناورانه در دهه‌های اخیر، چالش‌های جدیدی را در برابر مفاهیم سنتی حقوق قراردادها قرار داده است. گسترش اینترنت، توسعه تجارت الکترونیکی، ظهور پلتفرم‌های آنلاین و استفاده گسترده از ابزارهای دیجیتال موجب شده است که بسیاری از قراردادها بدون حضور فیزیکی طرفین و صرفاً از طریق تبادل داده‌های الکترونیکی منعقد شوند. این نوع قراردادها که از آن‌ها تحت عنوان «قراردادهای الکترونیکی» یاد می‌شود، امروزه بخش قابل‌توجهی از تعاملات اقتصادی را به خود اختصاص داده‌اند. خرید و فروش‌های اینترنتی، قراردادهای ارائه خدمات آنلاین، قراردادهای بانکی و حتی برخی قراردادهای دولتی، نمونه‌هایی از این تحول هستند (اسکینی، ۱۳۹۸).

ظهور قراردادهای الکترونیکی این پرسش اساسی را مطرح می‌کند که آیا اصول سنتی حقوق قراردادها، به‌ویژه اصل لزوم، قابلیت انطباق با این نوع قراردادها را دارند یا خیر. برخی بر این باورند که ماهیت غیرحضور و دیجیتال این قراردادها ممکن است موجب تضعیف اعتبار و الزام‌آوری آن‌ها شود. در مقابل، دیدگاه غالب در فقه و حقوق آن است که ابزار انعقاد عقد، تأثیری در ماهیت حقوقی آن ندارد و آنچه اهمیت دارد، تحقق اراده واقعی طرفین است. از این منظر، قرارداد الکترونیکی نیز در صورت دارا بودن شرایط اساسی صحت عقد، باید از همان آثار حقوقی قراردادهای سنتی برخوردار باشد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰).

مسئله اصلی پژوهش حاضر، بررسی میزان انطباق قراردادهای الکترونیکی با اصل لزوم قراردادها در فقه امامیه و حقوق ایران است. به بیان دیگر، این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش است که آیا قراردادهای الکترونیکی، با توجه به ویژگی‌های خاص خود، می‌توانند مشمول اصل لزوم قراردادها قرار گیرند و از الزام‌آوری کامل برخوردار باشند یا خیر. در همین راستا، دو سؤال اساسی مطرح می‌شود:

۱. از منظر فقه امامیه، آیا اصل لزوم قراردادها شامل قراردادهای الکترونیکی نیز می‌شود؟

۲. حقوق ایران تا چه اندازه با استفاده از قوانین موجود، به‌ویژه قانون تجارت الکترونیکی، توانسته است الزام‌آوری این قراردادها را تضمین کند؟

در سطح بین‌المللی، قانون نمونه آنسیترال درباره تجارت الکترونیکی با پذیرش اصل برابری کارکردی، پیام داده را از حیث آثار حقوقی معادل نوشته سنتی دانسته است. این سند بین‌المللی نقش مهمی در شناسایی اعتبار و الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی ایفا کرده و مبنای بسیاری از قوانین داخلی کشورها، از جمله قانون تجارت الکترونیکی ایران، قرار گرفته است (UNCITRAL, 1996).

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و با اتکا به منابع معتبر فقهی و حقوقی، تلاش دارد به این پرسش‌ها پاسخ دهد و ضمن تبیین مبانی نظری، چالش‌های عملی قراردادهای الکترونیکی را نیز مورد بررسی قرار دهد. اهمیت این تحقیق از آن جهت است که با گسترش روزافزون فناوری‌های نوین، نیاز به تحلیل حقوقی دقیق و منسجم در این حوزه بیش از پیش احساس می‌شود و نتایج آن می‌تواند در بهبود رویه‌های تقنینی و قضایی مؤثر واقع شود.

۲- پیشینه

پژوهش‌های متعددی در حوزه حقوق قراردادها، اصل لزوم و همچنین قراردادهای الکترونیکی در حقوق ایران انجام شده است. بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که هرچند هر یک از این موضوعات به‌طور مستقل مورد توجه قرار گرفته‌اند، اما تحلیل جامع الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی با تکیه بر مبانی فقهی و اصل لزوم قراردادها کمتر به‌صورت یکپارچه بررسی شده است. در ادامه، مهم‌ترین پژوهش‌های انجام‌شده در این زمینه معرفی و تحلیل می‌شوند.

- کاتوزیان، ناصر، در کتاب قواعد عمومی قراردادها، منتشرشده توسط انتشارات میزان، به‌صورت مبسوط به بررسی اصول حاکم بر قراردادها از جمله اصل لزوم پرداخته است. وی اصل لزوم را ضامن ثبات روابط حقوقی دانسته و تأکید می‌کند که هر عقد صحیح، پس از انعقاد، لازم‌الاجراست و تغییر ابزار یا شکل انعقاد قرارداد تأثیری در این الزام‌آوری ندارد (کاتوزیان، ۱۳۹۲). نتیجه‌گیری اصلی این اثر آن است که اصل لزوم، قابلیت انطباق با تحولات نوین حقوقی را دارد.

- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، در کتاب ترمینولوژی حقوق، مفاهیم بنیادین حقوقی از جمله عقد، قرارداد، لزوم و جواز را تبیین کرده است. وی با رویکردی فقهی-حقوقی، اصل لزوم را یکی از اصول پذیرفته‌شده در فقه امامیه معرفی می‌کند و بیان می‌دارد که تحقق قصد و رضا، معیار اصلی الزام‌آوری عقد است، نه ابزار بیان اراده (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰).

-اسکینی، ربیعا، در کتاب حقوق تجارت الکترونیکی، به بررسی جایگاه قراردادهای الکترونیکی در نظام حقوقی ایران پرداخته است. این اثر، یکی از منابع اصلی در حوزه تجارت الکترونیکی محسوب می‌شود. نویسنده نتیجه می‌گیرد که قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، قراردادهای الکترونیکی را از حیث اعتبار و آثار حقوقی، هم‌تراز قراردادهای سنتی قرار داده است (اسکینی، ۱۳۹۸).

-صفایی، سیدحسین و امامی، اسدالله، در کتاب حقوق مدنی، با تحلیل مبانی فقهی و حقوقی قراردادها، بر نقش اراده طرفین در ایجاد تعهدات تأکید کرده‌اند. آنان معتقدند که ابزار انعقاد عقد، اعم از حضوری یا الکترونیکی، تأثیری در ماهیت حقوقی قرارداد ندارد و اصل لزوم بر همه عقود صحیح حاکم است (صفایی و امامی، ۱۳۹۶).

-شهیدی، مهدی، در کتاب اعمال حقوقی، به تحلیل اراده، قصد انشاء و نقش آن در صحت و لزوم قراردادها پرداخته است. وی معتقد است که قرارداد الکترونیکی نیز نوعی عمل حقوقی است که در صورت تحقق شرایط اساسی، دارای آثار الزام‌آور خواهد بود (شهیدی، ۱۳۹۳).

- امامی، حسن، در اثر ارزشمند حقوق مدنی، به بررسی قواعد عمومی قراردادها پرداخته و اصل لزوم را یکی از مهم‌ترین اصول تضمین‌کننده امنیت حقوقی معرفی کرده است. تحلیل‌های ارائه‌شده در این کتاب، مبنای نظری مهمی برای بررسی قراردادهای نوین محسوب می‌شود (امامی، ۱۳۸۸).

- باقری، احمد، در مقاله‌ای با عنوان «اعتبار قراردادهای الکترونیکی در حقوق ایران» که در فصلنامه مطالعات حقوقی منتشر شده است، به بررسی تطبیقی قراردادهای سنتی و الکترونیکی پرداخته و نتیجه گرفته است که قانون تجارت الکترونیکی، بستر حقوقی لازم برای الزام‌آوری این قراردادها را فراهم کرده است (باقری، ۱۳۹۷).

- حبیبی، محمدرضا، در مقاله «جایگاه امضای الکترونیکی در اثبات قراردادها» منتشرشده در مجله پژوهش حقوق خصوصی، نقش امضای الکترونیکی را در اثبات قصد و رضای طرفین بررسی کرده و آن را معادل امضای دستی دانسته است (حبیبی، ۱۳۹۸).

- زارعی، علی، در مقاله «تحلیل فقهی قراردادهای الکترونیکی»، منتشرشده در فصلنامه فقه و حقوق اسلامی، با استناد به مبانی فقه امامیه، به این نتیجه می‌رسد که قراردادهای الکترونیکی از منظر فقهی صحیح و لازم‌الاجرا هستند، مشروط بر آن‌که شرایط عمومی عقد رعایت شود (زارعی، ۱۳۹۶).

- قانون‌گذار ایران، با تصویب قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۲، به‌طور رسمی اعتبار قراردادهای الکترونیکی، پیام داده و امضای الکترونیکی را به رسمیت شناخته است. این قانون، مبنای اصلی بسیاری از پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه محسوب می‌شود.

پژوهشها نشان می‌دهد که اگرچه منابع متعددی به بررسی اصل لزوم قراردادهای الکترونیکی پرداخته‌اند، اما پژوهش‌هایی که به‌طور خاص به تحلیل الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی با تکیه هم‌زمان بر مبانی فقه امامیه و حقوق ایران پرداخته باشند، محدود است. از این‌رو، پژوهش حاضر با رویکردی تلفیقی، تلاش دارد خلأ موجود را پوشش دهد.

۲- کلیات و مفاهیم

در هر پژوهش حقوقی، تبیین دقیق مفاهیم و واژگان اساسی نقش تعیین‌کننده‌ای در فهم درست موضوع و جلوگیری از ابهام دارد. با توجه به ماهیت میان‌رشته‌ای موضوع حاضر که در تقاطع فقه امامیه، حقوق مدنی و فناوری‌های نوین قرار دارد، تبیین مفاهیم بنیادین اهمیت دوچندان می‌یابد. در این بخش، مهم‌ترین مفاهیم مرتبط با عنوان پژوهش به‌صورت جداگانه تعریف و تحلیل می‌شوند.

۱. اصل لزوم قراردادها

اصل لزوم قراردادها یکی از بنیادی‌ترین اصول حاکم بر حقوق قراردادها در نظام حقوقی ایران است. مطابق این اصل، هر عقدی که به‌طور صحیح منعقد شود، برای طرفین لازم‌الاجرا بوده و هیچ‌یک از آنان حق برهم‌زدن یک‌جانبه آن را ندارد، مگر در مواردی که قانون یا توافق طرفین چنین حقی را پیش‌بینی کرده باشد. این اصل در ماده ۲۱۹ قانون مدنی به‌صراحت مورد تأکید قرار گرفته است (کاتوزیان، ۱۳۹۲).

در حقوق تطبیقی نیز اصل پابندی به قراردادها به‌عنوان قاعده‌ای بنیادین شناخته می‌شود. هیلمن با بررسی قراردادهای مصرف‌کننده در فضای آنلاین بیان می‌کند که دیجیتالی شدن روابط قراردادی، ماهیت الزام‌آور تعهدات را تغییر نمی‌دهد و اصل لزوم قراردادها همچنان بر توافقی‌های الکترونیکی حاکم است. (Hillman, 2020)

در فقه امامیه، اصل لزوم تحت عنوان «اصالة اللزوم» شناخته می‌شود. فقها بر این باورند که اصل بر لزوم عقود است و جواز فسخ یا انحلال عقد نیازمند دلیل خاص می‌باشد. این دیدگاه فقهی، نقش مهمی در ایجاد ثبات و امنیت در روابط اقتصادی و اجتماعی ایفا می‌کند و مانع از بی‌اعتباری تعهدات می‌شود (امامی، ۱۳۸۸).

از منظر تحلیلی، اصل لزوم قراردادها تضمین‌کننده اعتماد عمومی به نهاد قرارداد است. اگر طرفین نتوانند به الزام‌آوری قراردادهای اطمینان داشته باشند، روابط اقتصادی دچار بی‌ثباتی شده و کارکرد اصلی قراردادهای از بین خواهد رفت. به همین دلیل، اصل لزوم نه‌تنها یک قاعده حقوقی، بلکه یک ضرورت اجتماعی محسوب می‌شود.

۲- عقد و قرارداد

واژه «عقد» در فقه و حقوق به معنای گره‌خوردن اراده‌های طرفین و ایجاد تعهد متقابل است. عقد زمانی تحقق می‌یابد که ایجاب و قبول به‌نحو معتبر واقع شود. در حقوق مدنی ایران، عقد یکی از منابع اصلی ایجاد تعهد به شمار می‌رود و قرارداد به‌عنوان شکل خاصی از عقد، جایگاه ویژه‌ای دارد (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰).

قرارداد در معنای عام، توافق دو یا چند اراده برای ایجاد اثر حقوقی است. این اثر می‌تواند ایجاد، انتقال، تغییر یا سقوط تعهد باشد. نکته مهم آن است که ماهیت قرارداد، مبتنی بر اراده طرفین است و شکل ظاهری آن، اعم از کتبی، شفاهی یا الکترونیکی، در اصل ایجاد تعهد تأثیری ندارد، مگر در مواردی که قانون شکل خاصی را الزامی دانسته باشد (شهیدی، ۱۳۹۳).

۳- قرارداد الکترونیکی

قرارداد الکترونیکی نوعی قرارداد است که ایجاب و قبول آن از طریق وسایل الکترونیکی و بدون حضور فیزیکی هم‌زمان طرفین صورت می‌گیرد. این وسایل می‌تواند شامل اینترنت، پست الکترونیکی، سامانه‌های آنلاین، پیامک یا سایر ابزارهای دیجیتال باشد. قانون تجارت الکترونیکی ایران، قراردادهای الکترونیکی را به رسمیت شناخته و آثار حقوقی آن‌ها را معتبر دانسته است (اسکینی، ۱۳۹۸).

برخلاف تصور برخی، قرارداد الکترونیکی ماهیتی متفاوت از قرارداد سنتی ندارد، بلکه صرفاً شیوه انعقاد آن متفاوت است. در هر دو نوع قرارداد، اراده طرفین، عنصر اصلی ایجاد تعهد محسوب می‌شود. بنابراین، اگر شرایط اساسی صحت عقد، مانند قصد، رضا، اهلیت، موضوع معین و مشروعیت جهت رعایت شود، قرارداد الکترونیکی نیز صحیح و لازم‌الاجرا خواهد بود.

۴- پیام داده

پیام داده مفهومی کلیدی در قراردادهای الکترونیکی است. مطابق قانون تجارت الکترونیکی، پیام داده عبارت است از هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم که با وسایل الکترونیکی، نوری یا فناوری‌های جدید تولید، ارسال، دریافت یا ذخیره می‌شود. پیام داده در حکم نوشته است و می‌تواند جایگزین اسناد کاغذی شود (قانون تجارت الکترونیکی، ۱۳۸۲).

اهمیت پیام داده در آن است که ایجاب، قبول و سایر ارکان قرارداد الکترونیکی معمولاً در قالب پیام داده تحقق می‌یابد. به همین دلیل، اعتبار حقوقی پیام داده نقش اساسی در پذیرش قراردادهای الکترونیکی دارد.

۵- امضای الکترونیکی

امضای الکترونیکی داده‌ای است که به پیام داده ضمیمه یا به‌طور منطقی به آن متصل می‌شود و برای شناسایی امضاکننده و اعلام رضایت وی به مفاد پیام به کار می‌رود. قانون تجارت الکترونیکی، امضای الکترونیکی مطمئن را از حیث آثار حقوقی معادل امضای دستی دانسته است (اسکینی، ۱۳۹۸).

امضای الکترونیکی نقش مهمی در اثبات قصد و رضای طرفین ایفا می‌کند و از این جهت، یکی از ابزارهای کلیدی در تضمین الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی محسوب می‌شود. استفاده صحیح از امضای الکترونیکی می‌تواند بسیاری از چالش‌های اثباتی در دعاوی مربوط به این قراردادها را کاهش دهد.

زرکلامی امضای الکترونیکی را یکی از ارکان اساسی در تحقق اعتبار قراردادهای الکترونیکی می‌داند و بیان می‌کند که امضای الکترونیکی مطمئن، نقش اساسی در احراز هویت و قصد طرفین ایفا می‌کند. به‌زعم وی، پذیرش امضای الکترونیکی گامی مؤثر در تحقق اصل لزوم قراردادها در فضای دیجیتال است (زرکلامی، ۱۴۰۰).

۶- قصد و رضا

قصد و رضا از ارکان اساسی صحت عقد در فقه امامیه و حقوق مدنی ایران است. قصد به معنای اراده آگاهانه برای ایجاد اثر حقوقی و رضا به معنای رضایت آزادانه طرفین است. هرگاه یکی از این دو عنصر مخدوش باشد، عقد فاقد اعتبار خواهد بود (شهیدی، ۱۳۹۳).

در قراردادهای الکترونیکی نیز قصد و رضا باید به‌صورت معتبر احراز شود. ابزار الکترونیکی، در صورتی که امکان احراز اراده واقعی طرفین را فراهم کند، نمی‌تواند مانعی برای صحت و لزوم عقد باشد.

۷- فناوری‌های نوین

فناوری‌های نوین به مجموعه ابزارها و بسترهای دیجیتال اطلاق می‌شود که امکان انجام معاملات، انعقاد قراردادها و تبادل اطلاعات را به‌صورت غیرحضوری فراهم می‌کند. این فناوری‌ها شامل اینترنت، سامانه‌های تجارت الکترونیکی، امضاهای دیجیتال و پلتفرم‌های هوشمند هستند. نقش این فناوری‌ها در تسهیل روابط اقتصادی غیرقابل انکار است، اما هم‌زمان چالش‌های حقوقی جدیدی را نیز به همراه آورده‌اند.

تعاریف ارائه‌شده نشان می‌دهد که مفاهیم سنتی حقوق قراردادهای، مانند عقد، قصد، رضا و اصل لزوم، قابلیت انطباق با قراردادهای الکترونیکی را دارند. تفاوت اصلی این قراردادهای با قراردادهای سنتی، در ابزار انعقاد آنهاست، نه در ماهیت حقوقی. این نتیجه، زمینه را برای ورود به بحث اصلی پژوهش و تحلیل الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی فراهم می‌کند.

۴- بررسی و تحلیل فقهی - حقوقی الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی و ارائه نوآوری‌ها

در فقه امامیه، قاعده وفای به عقد از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. موسوی بجنوردی با تحلیل قواعد فقهی تأکید می‌کند که هر عقد صحیح، ذاتاً لازم‌الاجراست و جز در موارد استثنایی قابل فسخ نیست. از دیدگاه وی، قاعده وفای به عهد شامل تمامی عقود، بدون توجه به شیوه یا ابزار انعقاد آنها، می‌شود (موسوی بجنوردی، ۱۳۹۷).

در حقوق ایران، اسکینی با بررسی قانون تجارت الکترونیکی بیان می‌کند که قراردادهای الکترونیکی از حیث آثار حقوقی تفاوتی با قراردادهای سنتی ندارند. به اعتقاد وی، پیام داده و امضای الکترونیکی، در صورت رعایت شرایط قانونی، موجب تحقق عقد لازم و مشمول ماده ۲۱۹ قانون مدنی خواهند بود (اسکینی، ۱۴۰۰).

پس از تبیین مفاهیم بنیادین، در این بخش به بررسی ماهوی و تحلیلی الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی پرداخته می‌شود. تمرکز اصلی این بخش بر انطباق قراردادهای الکترونیکی با اصل لزوم قراردادها در فقه امامیه و حقوق ایران و پاسخ به پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش است.

۵- بررسی فقهی الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی

در فقه امامیه، عقد به‌عنوان توافق اراده‌های طرفین برای ایجاد اثر حقوقی تعریف می‌شود. آنچه در صحت و لزوم عقد اهمیت دارد، تحقق اراده آگاهانه و رضایت طرفین است، نه شیوه یا ابزار ابراز اراده. از این منظر، فقها میان ابزارهای سنتی و ابزارهای نوین تفاوت ماهوی قائل نشده‌اند. به همین دلیل، اصل لزوم قراردادها به‌عنوان یک قاعده فقهی عام، بر تمامی عقود صحیح حاکم است، مگر آنکه دلیل خاصی بر جواز فسخ وجود داشته باشد (امامی، ۱۳۸۸).

در پژوهش‌های فقهی معاصر، قاسم‌زاده با استناد به قواعدی همچون اصله‌اللزوم و وفای به عهد، مشروعیت قراردادهای الکترونیکی را از منظر فقه امامیه بررسی کرده و نتیجه می‌گیرد که پیام داده می‌تواند واجد نقش ایجاب و قبول باشد، مشروط بر آنکه دلالت روشن بر قصد انشاء داشته باشد (قاسم‌زاده، ۱۳۹۹).

با تطبیق این مبنا بر قراردادهای الکترونیکی، می‌توان گفت که اگر ایجاب و قبول از طریق ابزارهای دیجیتال به‌نحو معتبر صورت گیرد و سایر شرایط اساسی صحت عقد رعایت شود، قرارداد منعقدشده از منظر فقهی صحیح و لازم‌الاجرا خواهد بود. در واقع، ابزار الکترونیکی صرفاً نقش واسطه را در انتقال اراده ایفا می‌کند و خللی در ماهیت عقد ایجاد نمی‌نماید (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰).

برخی فقها بر این نکته تأکید دارند که شرط اساسی در صحت عقد، امکان احراز قصد و رضای طرفین است. در قراردادهای الکترونیکی، این احراز می‌تواند از طریق پیام‌های داده، امضای الکترونیکی و سوابق دیجیتال انجام شود. بنابراین، نمی‌توان صرف غیرحضور بودن قرارداد را دلیلی بر تردید در صحت یا لزوم آن دانست. از این منظر، اصل لزوم قراردادها در فقه امامیه، قابلیت انطباق کامل با قراردادهای الکترونیکی را دارد.

۶- بررسی حقوقی الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی در حقوق ایران

در حقوق ایران، اصل لزوم قراردادها به‌طور صریح در ماده ۲۱۹ قانون مدنی مورد تأکید قرار گرفته است. این اصل شامل تمامی عقود می‌شود که مطابق قانون منعقد شده باشند. با تصویب قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۲، قانون‌گذار ایرانی به‌طور رسمی قراردادهای الکترونیکی را به رسمیت شناخته و آثار حقوقی آن‌ها را معتبر دانسته است.

مطابق ماده ۶ قانون تجارت الکترونیکی، هرگاه وجود نوشته لازم باشد، پیام داده در حکم نوشته است. همچنین، ماده ۱۰ این قانون، امضای الکترونیکی مطمئن را از نظر آثار حقوقی معادل امضای دستی می‌داند. این مقررات نشان می‌دهد که قانون‌گذار تلاش کرده است اصل لزوم قراردادها را به فضای دیجیتال نیز تسری دهد و مانعی برای الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی باقی نگذارد (اسکینی، ۱۳۹۸).

با این حال، برخی چالش‌های حقوقی در عمل مشاهده می‌شود. از جمله این چالش‌ها می‌توان به دشواری اثبات هویت طرفین، تردید در اصالت پیام‌های داده، و نبود رویه قضایی واحد در رسیدگی به دعاوی ناشی از قراردادهای الکترونیکی اشاره کرد. این مسائل گاه موجب تردید در اجرای اصل لزوم در این نوع قراردادها می‌شود، هرچند از منظر قانونی، اصل بر الزام‌آوری آن‌هاست.

در نظام حقوقی اتحادیه اروپا، مقرره eIDAS با شناسایی امضای الکترونیکی معتبر، امنیت و الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی را تضمین کرده است. این مقرره نشان می‌دهد که نظام‌های حقوقی پیشرفته نیز اصل لزوم قراردادها را در فضای دیجیتال به رسمیت شناخته‌اند (European Union, 2014)

مک‌کندریک در تحلیل حقوق قراردادها تصریح می‌کند که ابزار انعقاد قرارداد تأثیری بر ماهیت تعهدات قراردادی ندارد و آنچه اهمیت دارد، توافق اراده‌هاست. بر این اساس، قراردادهای الکترونیکی نیز همان آثار الزام‌آور قراردادهای سنتی را دارا هستند (McKendrick, 2020).

فرضیه اصلی پژوهش آن بود که قراردادهای الکترونیکی، در صورت رعایت شرایط اساسی صحت عقد، مشمول اصل لزوم قراردادها در فقه امامیه و حقوق ایران هستند. بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که این فرضیه قابل تأیید است. در فقه امامیه، ابزار انعقاد عقد نقشی در اصل لزوم ندارد و در حقوق ایران نیز قانون تجارت الکترونیکی به‌طور صریح اعتبار و الزام‌آوری این قراردادها را پذیرفته است.

در پاسخ به پرسش نخست پژوهش می‌توان گفت که از منظر فقه امامیه، اصل لزوم قراردادها شامل قراردادهای الکترونیکی نیز می‌شود، زیرا معیار اصلی، تحقق اراده و رضای طرفین است. در پاسخ به پرسش دوم نیز باید اذعان داشت که حقوق ایران با تصویب قانون تجارت الکترونیکی، گام مهمی در جهت تضمین الزام‌آوری این قراردادها برداشته است، هرچند در مرحله اجرا همچنان با چالش‌هایی مواجه است.

نوآوری اصلی این پژوهش در رویکرد تلفیقی آن نهفته است. برخلاف بسیاری از مطالعات پیشین که یا صرفاً به جنبه حقوقی قراردادهای الکترونیکی پرداخته‌اند، این تحقیق تلاش کرده است با ترکیب مبانی فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران، تحلیلی جامع از الزام‌آوری قراردادهای الکترونیکی ارائه دهد.

همچنین، این پژوهش با تمرکز ویژه بر اصل لزوم قراردادها، نشان می‌دهد که این اصل به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین اصول حقوق قراردادها، ظرفیت بالایی برای انطباق با تحولات فناورانه دارد و می‌تواند به‌عنوان مبنایی مطمئن برای تحلیل قراردادهای نوین مورد استفاده قرار گیرد.

کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی، بر اعتبار و الزام‌آوری ارتباطات دیجیتال در فرآیند انعقاد قرارداد تأکید کرده است. این سند بین‌المللی مؤید آن است که اصل پایبندی به قراردادهای در معاملات الکترونیکی نیز اصل حاکم محسوب می‌شود (United Nations, 2005).

۷- نتیجه گیری

در این پژوهش تلاش شد اصل لزوم قراردادهای در بستر تحولات فناورانه و گسترش قراردادهای الکترونیکی مورد بررسی فقهی-حقوقی قرار گیرد. با توجه به رشد روزافزون استفاده از فناوری‌های نوین در عرصه معاملات، تبیین وضعیت حقوقی قراردادهای الکترونیکی و میزان الزام‌آوری آن‌ها ضرورتی انکارناپذیر در نظام حقوقی ایران محسوب می‌شود.

در بخش‌های مختلف مقاله، ابتدا مفهوم اصل لزوم قراردادهای از منظر فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران بررسی شد و سپس ماهیت و ویژگی‌های قراردادهای الکترونیکی مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج حاصل از بررسی‌های فقهی نشان داد که در فقه امامیه، ابزار انعقاد عقد نقشی در صحت و لزوم آن ندارد و معیار اصلی، تحقق قصد و رضای طرفین است. بر همین اساس، قراردادهای الکترونیکی در صورت دارا بودن شرایط اساسی صحت عقد، از منظر فقهی صحیح و لازم‌الاجرا محسوب می‌شوند.

از منظر حقوق ایران نیز، اصل لزوم قراردادهای به‌عنوان یکی از اصول بنیادین حقوق مدنی، شامل قراردادهای الکترونیکی می‌شود. قانون تجارت الکترونیکی با به رسمیت شناختن پیام داده و امضای الکترونیکی، گام مهمی در جهت انطباق حقوق قراردادهای با تحولات فناوری برداشته است. با این حال، بررسی‌ها نشان داد که در مرحله اجرا، چالش‌هایی نظیر اثبات هویت، احراز اصالت اسناد الکترونیکی و نبود رویه قضایی منسجم همچنان وجود دارد.

در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که اصل لزوم قراردادهای از ظرفیت بالایی برای انطباق با فناوری‌های نوین برخوردار است و قراردادهای الکترونیکی، در چارچوب قوانین موجود، واجد اعتبار و الزام‌آوری هستند. با این وجود، برای تحقق کامل این اصل در فضای دیجیتال، اصلاح و تکمیل برخی مقررات و رویه‌ها ضروری به نظر می‌رسد.

با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. تدوین مقررات تکمیلی در زمینه اثبات قراردادهای الکترونیکی و پیام‌های داده
 ۲. ایجاد رویه قضایی واحد و تخصصی در رسیدگی به دعوی ناشی از قراردادهای الکترونیکی
 ۳. آموزش قضات، وکلا و فعالان اقتصادی در زمینه حقوق تجارت الکترونیکی
 ۴. توسعه زیرساخت‌های فنی برای افزایش امنیت و قابلیت اعتماد به قراردادهای الکترونیکی
- اجرای این پیشنهادهای می‌تواند نقش مهمی در تقویت اصل لزوم قراردادهای در فضای دیجیتال و افزایش اعتماد عمومی به معاملات الکترونیکی ایفا کند.

References

1. Eskini, R. (2021). *Electronic Commerce Law*. Tehran: Seta Publications. **[In Persian]**
2. European Union. (2014). Regulation (EU) No 910/2014 (eIDAS).
3. Ghasemizadeh, S. M. (2017). Validity of Electronic Contracts in Iranian Law. *Private Law Research Quarterly*, 4, 55–78. **[In Persian]**
4. Ghasemizadeh, S. M. (2020). Jurisprudential Study on the Validity of Electronic Contracts. *Islamic Law and Jurisprudence Quarterly*, 12(4), 65–88. **[In Persian]**
5. Hillman, R. A. (2020). *Online Consumer Contracts*. Oxford University Press.
6. Imami, S. H. (2009). *Civil Law*. Tehran: Eslamiyah Publications. **[In Persian]**
7. Islamic Republic of Iran. *Civil Code*. **[In Persian]**
8. Jafari Langroodi, M. J. (2011). *Legal Terminology*. Tehran: Ganj Danesh. **[In Persian]**
9. Katoozian, N. (2011). *General Principles of Contracts: Vol. 1*. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Entesharat. **[In Persian]**
10. Katoozian, N. (2019). *General Principles of Contracts: Vol. 2*. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Entesharat. **[In Persian]**
11. McKendrick, E. (2020). *Contract Law: Text, Cases, and Materials (8th ed.)*. Oxford University Press.
12. Moussavi Bojnordi, M. (2013). *Jurisprudential Rules*. Qom: Markaz-e Nashr-e Olum-e Islami. **[In Persian]**
13. Safaei, H., & Imami, A. (2012). *Civil Law: Legal Acts*. Tehran: Mizan. **[In Persian]**

14. Shams, A. (2018). Evidence of Claims. Tehran: Darak. **[In Persian]**
15. United Nations. (2005). Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts.
16. United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL). (1996). Model Law on Electronic Commerce.
17. Zarkalami, M. (2021). Legal Validity of Electronic Signatures in Commercial Contracts. *Journal of Law and Justice*, 18(2), 95–120. **[In Persian]**